

Beata Górńska-Szkop

Uniwersytet Warszawski

Gabinety osobliwości w literaturze drugiej połowy XIX wieku. Obecność i konteksty

(streszczenie rozprawy doktorskiej)

Temat gabinetów osobliwości jak dotąd cieszył się zainteresowaniem przede wszystkim badaczy kultury i literatury renesansu, zwłaszcza historyków sztuki zajmujących się dziejami kolekcjonerstwa europejskiego. Jest to zrozumiałe o tyle, że epoka kultury ciekawości była czasem, w którym powstawały pierwsze wunderkamery erudytów. W pracy przyjmuję założenie, że w XIX wieku, a zwłaszcza w jego drugiej połowie, zaistniały warunki do ponownego rozwoju tej formy ekspozycji, która ze sfery arystokratycznych kolekcji przeniosła się przede wszystkim do kultury popularnej i literatury.

Celem mojej rozprawy jest opisanie i poddanie interpretacji różnych form obecności gabinetów osobliwości w literaturze drugiej połowy XIX wieku w kontekście kulturowym. Gabinet osobliwości rozumiem jako kolekcję przedstawiającą pomniejszony obraz świata, której konstrukcja zasadza się na przekonaniu, że uniwersum najlepiej reprezentuje to, co unikatowe, rzadkie, osobliwe. Stawiam tezę, że zainteresowanie osobliwościami było konsekwencją wartości wyznawanych przez XIX-wieczną formację kulturową oraz umożliwiała badanie i opisywanie zagadnień pozornie znajdujących się poza obszarem refleksji pozytywizmu, naturalizmu czy scjentyzmu. Przyjmuję, że „osobliwość” jest pojęciem funkcjonalnym w takim znaczeniu, że więcej niż o przedmiocie, mówi o oglądającym, dlatego z jednej strony badam, w jaki sposób XIX-wieczni autorzy przedstawiali swoją epokę za pomocą figury gabinetu osobliwości, z drugiej – rekonstruuje opowieści, które wyłaniają się z aktu patrzenia na to, co osobliwe.

Niniejsza praca wpisuje się w kulturową historię literatury zarówno poprzez zakres tematyczny, jak i zróżnicowane instrumentarium badawcze, na które składają się narzędzia stosowane przez literaturoznawstwo, kulturoznawstwo i historię sztuki. Wśród analizowanych utworów znalazły się zarówno powieści, jak i opowiadania, opisy podróży, traktaty filozoficzne, naukowe i popularnonaukowe ukazane na tle przewodników turystycznych oraz artykułów prasowych. Kontekstem dla polskich tekstów są odpowiednio wybrane utwory literatury obcej.

Konstrukcja pracy oddaje różne etapy obiegu osobliwości w kulturze i literaturze. W pierwszym rozdziale poddaję interpretacji teksty podróżnicze powiązane z realnie istniejącymi kolekcjami osobliwości. Ich autorami są zarówno pisarze (Józef Ignacy Kraszewski, Sygurd Wiśniowski), jak i uczeni (Karol Darwin, Konstanty Jelski, Benedykt Dybowski) oraz kolekcjonerzy (Michał Tyszkiewicz). Sprawdzam, w jaki sposób badali i opisywali napotkane osobliwości, a zebrane przez nich eksponaty zestawiam z **atrakcjami turystycznymi** (w rozumieniu Deana MacCannella) i **pamiątkami** (w rozumieniu Anny Wieczorkiewicz). W rozdziale drugim i trzecim koncentruję się na przedstawionych w literaturze **miejscach** (w rozumieniu Elżbiety Rybickiej), w których badano, eksponowano i sprzedawano osobliwości, czyli odpowiednio: gabinetach naukowych (m.in. *Sartor Resartus*, *Niewidzialny*, *Mistrz Twardowski*, *Xiądz Faust*, ale też realne laboratoria Tesli, Szczepanika i Ochorowicza), prywatnych (m.in. *Kuzyn Pons*, *Pan Major*, *The Spoils of Poynton*) oraz magazynach osobliwości (m.in. *Magazyn osobliwości*, *Lalka*, *Jaszczur*, *Złota czara*). Interpretacje podporządkowane są trzem podstawowym perspektywom: **praktyki**, **poetyki** i **polityki** (wg Susan Pearce) zbierania, pokazywania i oglądania osobliwości. Zaprezentowane w tekstach eksponaty czytam, wzorem kolekcjonerów, **metonimicznie** (wg Elaine Freedgood). O ile w pierwszych trzech rozdziałach koncentruję się przede wszystkim na osobliwych rzeczach, o tyle ostatni rozdział poświęciłam osobliwościom ludzkim, wystawianym w gabinetach, które należały do wielkomięskiej **kultury atrakcji** (od panoptikum po seanse spirytystyczne). Sprawdzam, jakie sensy nadawano ludzkim ciałom w różnych dyskursach, w które wpisywane były osobliwości (wg Anna Wieczorkiewicz).

Interpretowane teksty potwierdzają szeroką obecność gabinetów osobliwości w XIX-wiecznej literaturze i kulturze oraz żywe zainteresowanie tym, co niezwykle, niepoznane, niewidzialne. Osobliwość, która podlega oglądowi, badaniu, eksperymentom, umożliwia wprowadzenie „niezwykłości” charakterystycznych dla fantastyki w przestrzeń realizmu, znosząc tym samym ostrą granicę między idealizmem a materializmem, religią a nauką, faktem a cudem; staje się katalizatorem nowoczesności. Przedstawione kolekcje generują własne opowieści o wieku XIX, wpisujące się w poetykę osobliwości, która operuje specyficznymi: środkami wyrazu, konstrukcją narracji i formą tekstu.

Wśród opowieści odczytanych z literackich gabinetów osobliwości na plan pierwszy wysuwają się te o powszechnym powinowactwie, o melancholii i utopii oraz o nowoczesnej normie. To jednocześnie opowieści silnie uwikłane w dyskurs klasowy, narodowy i konsumpcyjny. Poprzez eksponowanie osobliwości silnie akcentują, co jest uznawane za

normalne, jednak normalność nie stanowi tu atrakcyjnego wzorca. Kontakt z osobliwym umożliwia emancypację ze sztywnych ram społeczeństwa mieszczańskiego i uczestnictwo w kulturze tworzonej przez geniuszy i ekscentryków: podróżników, artystów, uczonych i kolekcjonerów.

W swojej pracy chciałam pokazać, że zwrot ku osobliwościom następuje w czasach intensywnego rozwoju nauki, techniki, nowych odkryć, które podkopują dotychczasowe paradygmaty i denaturalizują dotychczasowy obraz świata. Osobliwości pomagają ten obraz na powrót pozszywać w całość, tworząc pomost między przeszłością, nowoczesnością i przyszłością.

Benta Górnska-Seluz